

Geleneksel Diyarbakır Evlerinde yapım tekniği ve malzemede koruma sorunları

Gülin PAYASLI OĞUZ *¹, Fatma Meral HALİFEOĞLU¹

¹ Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı,

² Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı,

Makale Gönderme Tarihi: 03.02.2017

Makale Kabul Tarihi: 06.03.2017

Öz

İnsanoğlunun yerleşim yeri olarak seçtiği her bölgedeki malzemenin, mimariyi biçimlendiren en önemli etkenlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Farklı medeniyetlerin farklı kültür katmanlarıyla yoğrulan Anadolu, hem mimari hem de sosyal açıdan çeşitlilik gösteren bölgesel özelliklere sahiptir. Coğrafik ve iklimsel zenginliği ile de Anadolu, farklı yapı türlerinin oluşumunu sağlayan malzeme ve yapım tekniği konusunda önemli bir yapı sanatı yelpazesi sunmaktadır.

Geçmiş yüzlerce yıl öncesine dayanan Diyarbakır'ın surlarının yanında birçok anıtsal yapı ve geleneksel evlerinin yapım tasarımında en belirleyici etkenlerden biri, malzeme ve buna bağlı gelişen yapım tekniği olmuştur. İklimsel sınırlamalar, kültür ve coğrafik koşullara karşı geliştirilen mimari tasarım çözümleri yerel mimari kimliğin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Yöresel bazalt taş ile birlikte ahşap ve toprağın da birlikte yığma yapım düzeninde şekillendirdiği geleneksel evlerin yeniden kullanım ve restorasyon çalışmaları doğrultusunda koruma sorunları yaşanmaktadır.

Bu çalışmada geleneksel Diyarbakır evlerinin mimari ve yapım özellikleri ile bu oluşumun meydana gelişinde etken öğeler anlatılarak, bu yapıların günümüzdeki restorasyon, yeniden kullanım ve koruma çalışmalarında karşılaşılan yapım tekniği ve malzeme seçimine yönelik problemler tartışılmakta ve buna yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır; geleneksel ev; yapım tekniği; malzeme, koruma sorunları.

Diyarbakır Suriçi Kent Dokusunda Geleneksel Evlerin Yeri

Antik çağlardan günümüze kadar birçok uygarlığın izlerini taşıyan Diyarbakır, bir yandan Batı dünyasını Uzakdoğu'ya, diğer yandan da kuzeyi güneye bağlayan önemli bir kavşak konumundadır. Bu bakımdan kent, hemen her dönemde bir yönetim, ticaret, sanat ve bilim merkezi olarak bu özelliğini mimarlığına da yansıtarak günümüze gelmiştir.

Başlangıcından Osmanlı hâkimiyetine kadar geçen uzun zaman diliminde Diyarbakır, çoğunluğu savaş nedeniyle, çok azı da anlaşmayla olmak üzere, sık sık hâkimiyet değiştirmiştir. Kente hâkim olanların her seferinde ilkin sur duvarlarının onarılmasıyla ilgilendikleri duvar ve burçların üzerine yerleştirilen kitabelerden takip edilebilmektedir. Zaman içinde yıkılan ya da yeni yapılan binalarla biçimlenerek günümüz dokusuna kavuşan kentin, bu durumu zengin tarihi dokusuna da yansımıştır. Doğal afet ve savaşlara rağmen 19.yüzyıla kadar sur dışına taşmamış oluşuyla da Diyarbakır, Anadolu kentleri içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Parla, 2004).

Diyarbakır Surlarının ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, Şehrin doğusunu sınırlandıran ve Dicle yatağından 100 m. kadar yükseklikte bulunan 'Fis Kayası' isimli sarp kayalığın, İçkale kesiminin ilk yerleşme birimi olduğu sanılmaktadır (Beysanoğlu, 1987) (Resim1).

Resim 1. Kent dışından Diyarbakır Surları

Kentin surlarla çevrili oluşu, tüm yerleşim alanını bu sınır içinde gelişmek zorunda bırakmıştır. Zamanla nüfus artsa da sur dışına yayılma olmamış, var olan yapıların yanına yeni yapılar eklenerek, birbirine bitişik yapılardan oluşan mahalleler meydana gelmiştir.

Suriçi, düz bir arazi üzerinde kurulmuştur. Manzara tercihi olmadığından, iklim yerleşmeyi biçimlendiren etkenlerin başında yer almıştır. Arazinin düzlüğü ile belli bir yön endişesinin olmayışı organik sokak dokusunun oluşmasını sağlamıştır(Şekil 1).

Şekil 1. Diyarbakır Sur içi planı

Diyarbakır Surların sınırladığı Sur içi bölgesinin en önemli yapı grubunu geleneksel evler oluşturmaktadır. Aile yapısı, ekonomik yapı, kültürel etkileşim, surlar, iklim, jeolojik yapı ve malzemenin biçimlendirdiği geleneksel Diyarbakır evleri, kendine özgü mimari özellikleriyle de kentin kültür mirası içinde önemli yer tutmaktadır.

Sert siyah bazaltın büyük bir ustalıkla işlenerek dar sokaklar etrafında dış dünyaya kapalı, ancak kendi içinde her biri ayrı birer dünya olan bu evler, kültürel etkenlerin, yaşam biçiminin, gelenek ve görenekler ile coğrafik koşulların sentezinde oluşmuş yapılarıdır.

Sur içerisindeki evler küçük çapta bir kale gibi duvarlarla sokaktan tecrit edilmiş, sokağa mümkün olduğu kadar az ve küçük pencereler

açılmıştır. Sokakların darlığından, cumbalarda cephe yerine yan kısımlara pencere açılmıştır (Resim 2-3).

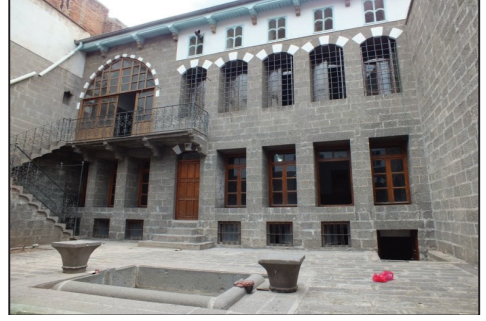
Resim 2-3. Geleneksel kent dokusunda sokaklar

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenen geleneksel ev sayısı 446 adettir (D.K.V.K.K,2016).

Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Mimari Özellikleri

Diyarbakır evleri, dış dünyadan soyutlanmış, kendi içinde bağımsız bir avlu ve onu saran kanatlardan oluşmaktadır. Dörtgen planlı olan *avlu*, etrafında odaların, eyvan, mutfak, hela, kiler, ahır v.b. birimlerin yer aldığı üstü açık, havuzlu bir mekandır. Yazın günlük yaşamın büyük bir bölümünün geçtiği ve mekanlar arası bağlantının sağlandığı ortak bir alan olan avlunun zemini genellikle gözenekli bazalt ile kaplı olup, bir bölümü de bahçe olarak düzenlenmektedir. Avluda, serinleme amaçlı yapılan dörtgen, dairesel veya eliptik formda tasarlanan özellikli havuzlar bulunduğu gibi, günlük temizlik ve diğer işler için kullanılan su kuyusu da yer almaktadır (Şekil 4 - Resim 7-8).

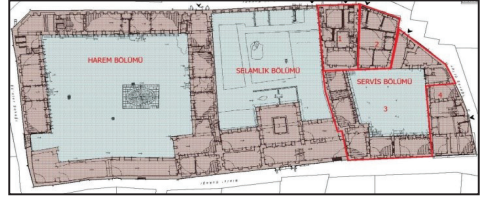
Avlu çevresinde yer alan mekanlar mevsimsel kanatlara göre düzenlenmiştir. Yazların uzun ve sıcak geçtiği kentte, kuzeydeki yazlık kanatlarda odalar yüksek tavanlı ve bol pencereli tutulmuştur. Yüksek ve gösterişli eyvanlarla hareketlendirilen bu kanat, evin en zengin avlu cephesini oluşturmaktadır. Kışlık ve baharlık kanatlarda ise pencereler daha az sayılı ve basık olup, ahşap kepenklidir (Resim 4-5).

Resim 4. Geleneksel bir evin avlu cephesi

Resim 5. Cemil Paşa Konağı harem bölümü avlu cephesi

Şekil 2. Harem- selamlık planına göre düzenlenmiş Cemil Paşa Konağı zemin kat planı

Geniş ve varlıklı ailelerin evleri harem ve selamlık olarak iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Girişleri ayrı olan bölümlerin kendi içinde bağlantısı da bulunmaktadır. Sadece evin erkeklerinin ve erkek misafirlerin kabul edildiği selamlıkta, haremde ayrı olarak ahır ve avluda atların bağlanabildiği köşeler yer almaktadır. Birçok evde döner bir dolapla iki bölüm arası ilişki kurulmuştur(Şekil 2).

Yarı kapalı bir mekan olan *eyvan*, çoğu kez çift merkezli, yüksek tutulan kemerlerle avluya açılan bir yaşam alanıdır. Hem avludan odalara geçişi sağlaması, hem de yaz aylarında yarattığı gölgelik ve serinlik ile günlük yaşamın sürdüğü bir mekandır. Tek açıklıklı olabildiği gibi, iki veya üç açıklıklı olanları da mevcuttur(Şekil 3).

Şekil 3. Diyarbakır evlerinde açıklıklarına göre eyvanlar

Genellikle kuzey kanadın zemin katında bulunan *mutfak*, tek kemerle avluya açılmakta ve içerisinde su elemanı bulunmamaktadır. Basık kemerli ocağın çevresinde mutfak malzemelerini bırakmak için farklı büyüklüklerde nişler yer almaktadır.

Hela ise, sokak kapısına yakın yerde ve sokak-avlulu bağlantısını sağlayan geçiş bölümünde yer

almaktadır. Diyarbakır geleneksel evlerinde banyo, büyük ve varlıklı ailelerin evinde bulunmaktadır. Genel olarak halk yıkanmak için mahalle hamamlarını kullanmaktadır.

Avludan bir kaç basamakla inilen bodrum, ev halkının kışlık yiyeceklerini ve yakacaklarını sakladığı servis alanıdır. Bazı evlerin bodrum katında yaz ayları için düzenlenmiş *serdap* adı verilen havuzlu odalar da bulunmaktadır.

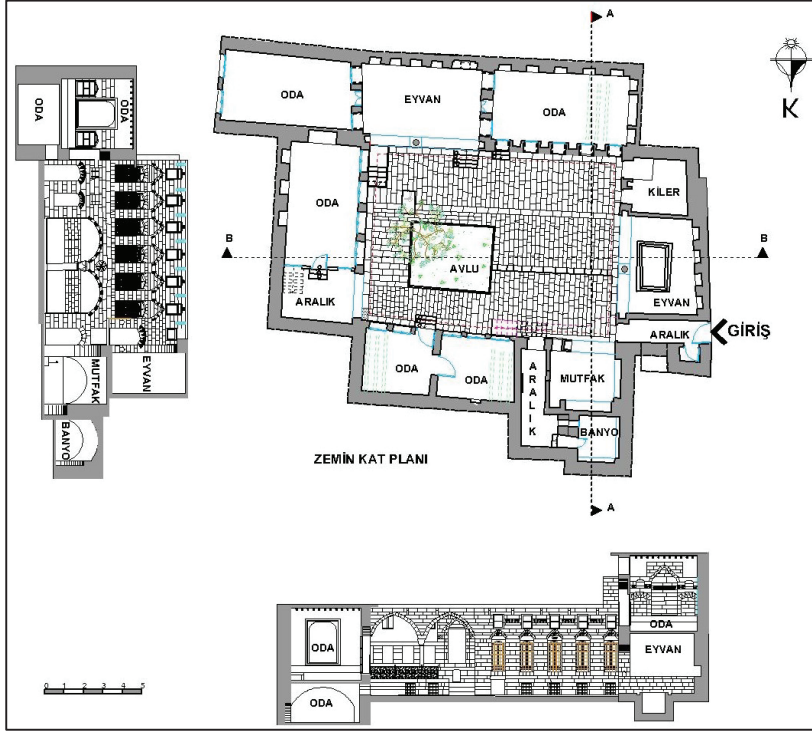
Üst katlara ulaşım avludan taş merdivenlerle sağlanmaktadır. Üst kattaki dolaşımı sağlamak için avluya konsol çıkan ve taş bingilerle taşıtılan *gezemek* bulunmaktadır.

Yazlık, kışlık ve baharlık kanatlardaki odalar, genellikle dörtgen formda olup; oturma, yatma, yemek yeme, misafir ağırlama, bazen yıkanma gibi birçok fonksiyonun bir arada yapılabildiği mekanlardır. Oda duvarlarında ise bu fonksiyonlara hizmet eden yüklük ve nişler bulunmaktadır (Resim 6).

Resim 6. Geleneksel bir evin odası (Esmâ Ocak Evi)

Üst katta mekan büyütme amacıyla sokağa taşan cumbalı odalar yapılmıştır. Taş ve ahşap bingilerin taşıdığı, iç kısımları hafif malzemeyle doldurulmuş ahşap taşıyıcı sistemli cumbalar, evlerin sokağa yansıyan en zengin bölümleridir.

Şekil4.Diyarbakır evleri içinde özel bir yer tutan Esmâ Ocak Evi'nin plan ve kesitleri¹ (YıldırımM.vd,2012)

Resim 7-8. Geleneksel Diyarbakır evleri içinde özel bir yer tutan Esmâ Ocak Evi'nin avlu cephe fotoğrafları

¹ Savaş Mahallesi Göçmen Sokak No:17 deki yapının (Esmâ Ocak evi) rölöve çizimleri, 2009 yılında Mimarlık Fakültesi Rölöve Teknikleri dersi kapsamında Doç.Dr.Mücahit Yıldırım yöneticiliğinde; Yasemin Ergüven, Şemsettin Süzen, Emin Selçuk Taşar tarafından çizilmiştir.

Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Yapım Özellikleri

Taşları veya tuğlaları, taşıyıcı olacak şekilde, üst üste koyup, harçla bağlanarak ve yapı döşemesini de bu duvarlara tahta veya kütüklerle bindirme yoluyla çivi kullanmadan monte edilmiş sistemlere yığma yapı denir (Bayülke, 2001). Günümüze ulaşmış tüm anıtsal yapılar ile geleneksel sivil mimarlık örnekleri bu yapım tekniğinin ürünleridirler. Diyarbakır evleri de bu yapım özelliğindeki kültür varlıklarındandır.

Yapım Tekniği

Diyarbakır evlerinde yapım sistemi, yöresel bir malzeme olan bazalt taşın farklı biçimlerde yontularak, horasan harcıyla gerekli kalınlıklarda örülmesi ve oluşturulan ana taşıyıcı duvarların yatayda ahşap kirişlerle birleştirilmesinden oluşmaktadır. Sert bazalt platosunun fazla derin olmadığı Suriçi bölgesinde yapıların temeli de çok derine inmeden iri bazalt taşlarla oluşturulmuştur. Roma döneminden günümüze ulaşan kanalizasyon şebekesi, evlerdeki kuyular aracılığıyla yeraltı suyunu yapıdan uzaklaştıran dengeleme sistemi, geleneksel yapım sisteminin alt yapısını oluşturmaktadır.

Bodrum + zemin + üst kat şeklindeki yapım sistemi ender olarak farklılık gösterir. Ana taşıyıcı duvarlar, 100cm i bulan bodrum kattan sonra, üst katlara doğru azalarak yükselir. Duvar kalınlıkları iç mekanlarda yüklük, niş ve dolap gibi girintiler oluşturmayı kolaylaştırmıştır. Ana taşıyıcılar, odalarda taş duvarlar, eyvanda ise taş sütunlardır. Dış yüzeyleri kesme taş, araları moloz taş ile doldurularak oluşturulan ana taşıyıcı duvarların kalınlıkları üst katlarda 40-90 cm arasındadır. Taşıyıcı olmayan ara bölme duvarlar ise 15-20 cm kalınlığında bazalt taş veya ahşap karkas- kerpiç dolgu sistemde yapılmıştır.

Tek gözlü eyvanlardaki kemerler yandaki duvarlara taşıtılırken iki veya üç gözlü olan

eyvanlarda kemerler dairesel kesitli çoğunlukla tek parça sütunlara oturtulmuştur.

Katlar arasındaki döşemeler; bodrum kattaki taş kemerler üzerine oturtulan sal taşı ile geçildiği gibi ahşap kirişleme üstü ahşap kaplama şeklinde de düzenlenebilmektedir. Zemin kat ile üst kat arasındaki döşemeler yalnızca ahşap kirişleme üstü ahşap kaplama olup, sıkıştırılmış horasan malzemeyle tamamlanmaktadır (Resim 9).

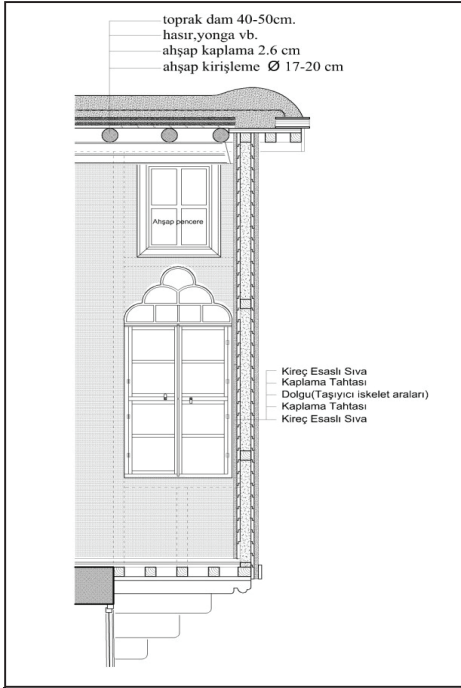
Resim 9. Diyarbakır evlerinde bodrum kat

Geleneksel Diyarbakır evlerinde, yapının sonlandırıldığı kattaki dikdörtgen formdaki odanın/mekanın üstü, kısa kenar doğrultusunda ve kavak ağacının elverdiği boyutta ahşap kirişler ile kapatılmıştır. Bu ahşap kirişlemelerin üstü tahta ile kaplanarak toprak dam serilmesiyle yapının üst örtü sistemi tamamlanmaktadır.

Üst katlarda odayı büyütmek için yapılan cumbaların taşıyıcı sistemi taş bingilere oturtulan ahşap karkas sistemden oluşmaktadır. Taşıyıcı ana duvarın içine en az 2/3 ü kadar yerleştirilen iki sıralı taş bingiler ve bunun üzerindeki tek sıra ahşap bingiyi yatayda birbirine bağlayan ahşap kirişler ana taşıyıcı sistemin alt yapısını oluşturmaktadır. 50-60 cm. aralıklarla yerleştirilen ahşap dikmeler iç ve dış yüzden ince ahşap çıtalarla kapatılmakta, içi kerpiç ya da tuğla kırığından oluşan hafif harç malzemesiyle doldurulmaktadır. Bitim sırası da ahşap kirişle bağlandıktan sonra ahşap saçak ve

toprak damla tamamlanmaktadır. Üzeri hasır telle kaplandıktan sonra, kerpiç ya da kireç ağırlıklı horasan harçla sıvanarak kireçle badanalanmaktadır.

Bazı evlerin üst kat odası bazen komşu evin duvarına kadar taşarak sokağın üstünü örterek *kabaltı* oluşturmaktadır. Parsellerin sıkışıklığı, kamusal alan olan sokağa hakimiyet, sıcak kentte gölgelik geçiş alanı oluşturmak bu oluşumun temellerini yaratmaktadır.

Şekil 5. Geleneksel Diyarbakır evinde cumba yapım sistemi

Cumbalar ile üst katta dolaşımı sağlayan gezemeler ve üst örtünün sonlandığı saçaklar iki sıra üst üste konulan bingilere taşınmıştır. Üstteki ahşap ya da taş saçığın yükü bu elemanlarla duvara aktarılmaktadır (Şekil 5).

Dam örtüsü için 15–25 cm çapındaki ahşap kirişler (direkler), odanın kısa kenarına paralel

olarak 30–50 cm aralıklarla dizilir ve üzerine 10-15cm genişliğinde, 1-2 cm. kalınlığında tahta levhalarla kaplanarak çivilenir. Tahta kaplamanın üzerine ince ve kaba yonga, hasır veya saz serilirdi. Bunlar, tavanda kullanılan ahşabın suyla olan temasını kesmek için kullanılırdı. Bunun üzerine de yoğrulduktan sonra prizmalar haline getirilmiş ve dinlendirilmiş toprak, saman ve tuz karışımı, 30–50 cm kalınlığında örtülürdü. Damlar; dış duvardan yaklaşık 40–50 cm dışa doğru, yerel dilde (sivinek) denilen bir saçakla son bulurdu. Yağmur suyunun tahliye edilmesi ve dış duvarlara zarar vermemesi için ahşap veya bazalt malzemeden oluklar (çörten) yapılırdı (Erginbaş, 1953).

Malzeme

Taş; Geleneksel Diyarbakır evlerinde kullanılan yöresel bir malzeme olan bazalt, siyah renkli volkanik bir taştır. Gözenekli (dişi) ve gözeneksiz (erkek) iki çeşidi olan malzemenin kullanım yerleri de farklılık gösterir. Dişi taşın işlenmesi daha kolay iken erkek taşın işlenmesi daha zordur. Bu nedenle; duvar, kemer, sütun, sütun başlığı gibi taşıyıcı olan yapı elemanları gözeneksiz bazalt taş ile yapılırken, eyvan, oda ve avlu döşemelerinde gözenekli olanlar tercih edilmiştir. Cephelerdeki estetik kaygı nedeniyle bazalt ile birlikte, kalker taşı duvarlarda almaşık örgü şeklinde kullanılmıştır.

Ahşap; Kapalı mekanların üstünü örtmek için kavak ağaçları kısa kenar doğrultusunda kiriş görevi görecek şekilde yerleştirilmekte, yine üzeri ahşap dar levhalarla geçilmektedir. Kavak ağacının yanında çam ve kestane ağacı pencere, kapı, dolap, yüklük çevresi ve raf gibi dekoratif elemanların yapımında kullanılmıştır. Hem ahşabın üst örtü elemanı olarak kullanılmasında hem de dekoratif eleman olarak kullanılmasında zarif ve renkli bezemeler yer almaktadır (Resim 10).

Harç; Duvar örgülerinde kireç esas malzeme olmak üzere, bazalt taş tozu, tuğla kırığı, saman, tuz gibi malzemelerden oluşan karışım kullanılmaktadır.

Bunun yanında derz etkisi verebilmek amacıyla arada kireç kaymağına yumurta akı katılmasıyla oluşturulan ve cas adı verilen harç kullanılır (Tuncer, 1999). Cas ile yapılan bezemelerle avlu cepheleri zenginleştirilmiştir (Resim 11).

Kerpiç; Taşıyıcı olan cephe duvarları ile taşıyıcı olmayan taş duvarların kapı ve pencere üst sırasından sonra yükü hafif tutmak amacıyla kerpiç malzemeyle örülmektedir. Yerel tekniklerle toprak, saman, tuz vb. organik malzemelerin yoğrulup güneşte kurutulmasıyla elde edilen kerpiç malzeme, ekonomik ve hafif oluşu nedeniyle tercih edilen malzeme türü olup, üzeri genelde kireç sıvalıdır.

Metal; pencere ve merdiven korkuluklarında kullanılmıştır. Farklı dekoratif bezemeli olanları vardır (Resim 12).

Alçı; çok az olmakla beraber konak ve özellikli evlerin nişlerinin iç bezemesinde ve bazı duvar raflarında kullanılmıştır.

Tuğla; sonraki dönemlerde yapılan ara duvarlarda, saçak uçlarında ve avlu duvarının üstünde kiremit olarak kullanılmıştır.

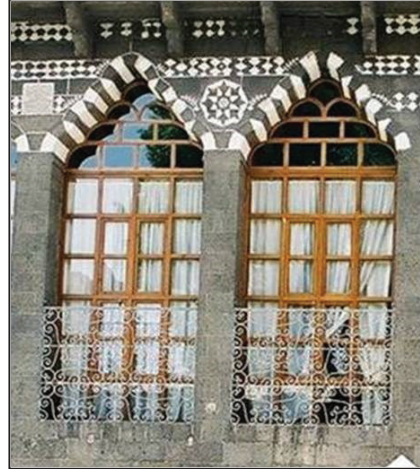

Resim 10. Geleneksel evlerde bezemeli ahşap kirişlemeli tavan

Restorasyon ve Yeniden Kullanıma Yönelik Çalışmalarda Yapım Tekniği ve Malzemeye Yönelik Koruma Sorunları

Kentsel dokuyu ve onu oluşturan kültür varlıklarını koruma bilinci ve çabası, olumlu yönde gelişmektedir. Son yıllarda Diyarbakır'da bazı kamu kurum, kuruluş ve özel girişimciler tarafından anıtsal yapılar ile geleneksel evlerde

restorasyon çalışmaları yapılarak, günümüz ihtiyaç değerlendirilmesinde yeniden kullanılmaktadır. Bunlar içinde sayıca fazla ve kullanım imkanı geniş olan geleneksel evler daha fazla yer tutmaktadır (Halifeoğlu, 2007). Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Valilik, Büyükşehir Belediyesi, Sivil Toplum Kuruluşları ve özel şahıslar tarafından birkaç geleneksel ev restore edilerek, kamusal işlevler ile topluma yeniden kazandırılmıştır. Ancak bu evlerde bir yandan koruma adımı atılırken, diğer yandan yapılan bazı yanlış uygulamalar ve değerlendirmelerle özgün doku zedelenmiş, geriye dönüşü imkansız sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Resim 11. Geleneksel Diyarbakır evlerinde dilimli pencere ve taş yüzeylerdeki cas sıva ile yapılmış bezemeler

Resim 12. Metal elemanlardan bir örnek

Çok sayıda kullanıcıyı bir arada tutan, farklı ihtiyaç programları içeren, geniş mekanlara gereksinim duyan yeni işlevlerin verilmesi yapısal olarak birçok bozulmaya yol açmaktadır. Bunun yanında modern yapıda yaşanabilecek konfor koşullarını geleneksel bir yapıda beklemek ve bunun için koşulları zorlamak da yapı özgünlüğünde büyük tahribatlara yol açmaktadır.

Geleneksel bir evin yeni işlevlendirilmesini de öngören restorasyon çalışmalarında birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bir kültür varlığına yönelik koruma ilkelerinden uzak müdahaleler, malzeme seçimindeki özensizlik, geleneksel yapım tekniğinden uzak yapım yöntemleri kimliği kısmen bozulmuş, kişisel beklentilere uyarlanmış, sadece ticari çaba için düzenlenmiş, birçok özgün değeri zedelenmiş, yorgun ve algıda zorlanılan bir yapı görseli oluşturmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinin günümüzde restorasyon ve yeniden kullanımına yönelik uygulama çalışmalarında en çok malzeme ve yapım tekniğine yönelik sorunlarla karşılaşmaktadır. Koruma bilinci ve bilgisindeki yetersizlik, teknik donanımdaki eksiklik vb. sebepler özgün mimari özelliklerini tehdit etmektedir.

Malzemeye yönelik sorunlar

Kullanılan geleneksel evlerde zaman ve kullanım biçimine dayanan malzeme bozulmaları oluşmaktadır. Zaman içerisinde düzenli periyodik bakım ve onarımı yapılmayan evlerde eskimeyle birlikte müdahale daha büyük olabilmektedir. Bir konut kullanımının dışında sosyal, toplumsal ya da ticari amaçla yeniden işlevlendirilmek istenen bir geleneksel evin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylı projelerine dayanarak yapılan uygulamalarda, çoğu kez proje aşamasında görülmeyen ya da atlanan birçok detay için kişisel kararlar verilebilmekte, malzeme seçimine özen gösterilmemektedir. Örneğin, ahşap elemanlarda ağaç cinsine, kesitine, doğrama boyut ve rengine gerekli hassasiyet gösterilmemekte, geleneksel damın görsel olarak da olsa elde edilmesi yerine betonarme

dam ya da alüminyum saç örtüyle kaplanmış basık bir çatı tercih edilmektedir. Görsel olarak oluşan uyumsuz cephe görüntüsünün yanında, betonarme ve metal örtü uygulamalarında özgün taş saçak ile bunların oturduğu taş bingiler sökülmekte ya da tahrip edilmektedir. Bunun yanında geleneksel mimaride olan taş veya ahşap çörlenlerin yerine günümüz yağmur boruları ile su akıtma sorunu çözülmeye çalışılmaktadır(Resim 13-14-15-16).

Proje aşaması ve uygulama çalışmalarında doğru yapı malzemesini belirleyememe kapı, pencere, dolap, korkuluk, saçak vb. yapı elemanlarında ahşap-taş, taş-metal gibi bağlantıların özgün çözümler dışında yapılması, zayıf ve özensiz işçilik aykırı malzeme - yapı ilişkisini oluşturmaktadır(Resim 17).

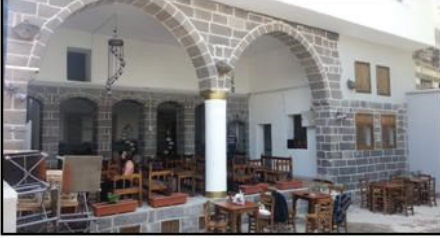
Taş yüzeylerin tamamlanmasında ya da yıkılan bir bölümün onarımında en sık karşılaşılan malzeme sorunları; yeni taş örgüde özgün taş çeşidi, boyutu ve yapım tekniğine uyulmamasıdır. Fabrikalarda seri kesime dayalı hazırlanan taşların oluşturduğu yapay yüzey görüntüsü özgün dokuyla uyuşmamaktadır. Bunun yanında iç dokuya uygun hazırlanmayan taş malzeme de özgün malzeme ile birleşmemektedir.

Tarihi yapıların yapım tekniği ve malzeme yapıldıkları dönemin yapım teknolojisinin gelişimi ve yapım sanatı ile ilişkilidir. Bu bakımdan yapı türü ile seçilen taş, tuğla, kerpiç vb. malzemeyi birleştirici harcın içeriği de dönemsel özelliklerle bağlantılıdır. Bu bakımdan günümüz restorasyon çalışmalarında yapı bağlayıcısı olarak harcın da içeriği ve kullanıldığı temel malzemelerin özellikleri bilinerek hazırlanmalıdır. Ancak çoğu kez yüzey ve iç doku örgülerinde kullanılmış olan özgün harç, sıva dolgu ve derz malzemelerinin analizleri yapılmamaktadır. Çimento esaslı yada daha farklı hazır harç malzemelerinin restorasyon çalışmalarında kullanılması, özgün malzemeler ile uyumsuzluk yaratmaktadır. Fiziko mekanik olarak uyumsuz olan bu tip onarım malzemeleri, aynı zamanda içerdikleri

tuzlar nedeniyle de özgün malzemelerde çiçeklenmelere (tuzların yüzeyde tekrar kristallenmesine) neden olmakta, buna bağlı olarak da özgün taş ve diğer malzemelerde aşınma, dökülme, çatlama gibi hasarlar meydana getirmektedir (Halifeoğlu, Gökçay, 2013).

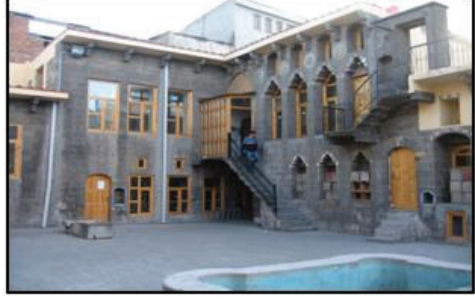
Resim 13. Saçak ve gezemeğin betonarme olarak değiştirildiği bir ev örneği

Resim 14. Üst katı betonarme eklenti, taş sütunu boyanmış, yanlış ahşap elemanların kullanıldığı bir geleneksel ev

Resim 15-16. Yağmur borusu ve soba bacası ile uyumsuz görüntü ve fonksiyonların olduğu geleneksel ev örnekleri

Resim 17. Pencere ve kapıların uyumsuz ahşap cinsiyile değiştirilmiş bir geleneksel ev örneği

Yapım Tekniğine Yönelik Sorunlar

Geleneksel mimarinin yapım tekniği, yapıldığı dönemim üretim koşulları, kültürü, yaratıcılık gücü ve ekonomik olanaklarıyla biçimlenmiştir. Yapım teknolojisini oluşturan alet ve insan gücü malzemeyi biçimlendiren iki temel unsurdur. Doğadan ve en yakın alandan elde edilmeye çalışılan taş, ahşap ve toprak gibi temel malzemeler dönemin ve toplumun kültürü ile yapı sanatı altında biçimlenerek ihtiyaç duyulan yapısal ürünü meydana getirmektedir.

Betonun yapı kültürüne girdiği Cumhuriyet sonrasında, yapım tekniğinin değişerek yığma yapım özelliğinin sadece kırsal alanda kısmen devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan taş, kerpiç, ahşap karkas sistemle yapılarak günümüze ulaşmış geleneksel mimari, yapım tekniği açısından da korunmaya değerdir. Günümüzde kültür evi, müze, sergi salonu veya kafeterya gibi çoğunlukla kültür ve sanat yapısı olarak restore edilerek işlevlendirilen bu yapıların, yapım tekniği, işçilik ve sanatsal değerini oluşturan bezeme, profil ve özgün süslemeler donanım ve koruma birikimi açısından yetersiz teknik ekip ve ustalar tarafından ya tahrip edilmekte, ya da yok edilmektedir. Taş ya da ahşap örgü birleşim detaylarındaki özensizlik, kemer yayında merkezden sapmalar, harçların ve derzlerin yüzeyde taşması, metal birleşim ayrıntılarının yapılmaması, fabrikasyon üretim çabası, ahşap işçilikte yapıya saygılı yaklaşmama, özgün taş sırası ve boyutuna uyulmaması, boya, cila vb yüzey malzemelerinin aslından farklı türde

kullanılması, kötü işçilik ilk gözlemlenen sorunlardandır(Resim 18).

Resim 18. Kişisel tercihlerle evyan cephesi boyanmış bir geleneksel ev

Sonuç ve Öneriler

Sur içi bölgesinde yer alan çok sayıda geleneksel evin restorasyonunun yapılarak kullanılması ve yeniden işlevlendirilmesi bu yapıların korunarak yaşatılabilmesi için önemlidir. Günümüz konfor ihtiyaçlarına cevap veremediğinden kullanılmayan, terk edilen veya kısmen tahrip durumda olan bu yapıların yeniden kullanımına yönelik bazı düzenlemelerin yapılması da kaçınılmazdır. Ancak yapılara verilecek yeni işlev ile bu işlev doğrultusunda oluşacak yeni ihtiyaçlar, yapının özgün kimliğini ön planda tutarak mekanları yaşatacak şekilde düzenlenmelidir. Bunun yanında işlev öncesi restorasyona yönelik müdahalelerde mevcut yapım düzeni, malzeme ve yapım tekniğine uyulması ve bunu sürdürme çabası, kentin yapısal kimliğinin birer parçası olan geleneksel evlerin korunarak yaşatılmasını

ve kendi içinde sürekli bir yaşamın devam etmesini sağlayacaktır.

Kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları tarafından geleneksel Diyarbakır evlerinde idare, eğitim, kültür ve sanat amaçlı yapılan uygulamalarda, özgün mimari düzenin özel şahıslar tarafından ticari amaçla yapılan uygulamalara göre daha fazla korunduğu görülmüştür. Kamu kurumları tarafından iş yeri, müze, sergi salonu, araştırma merkezi gibi işlevlendirmelerde yapıya yönelik büyük değişim oluşturulmamakta, yapısal tasarıma yönelik kullanım koşulları uyarlanmaktadır.

Özel şahıslar tarafından kafeterya, satış mekanı, restoran, otel vb. yönelik değerlendirmelerde ise mekan cazibesini artırmak amacıyla kullanılan abartılı aydınlatma ve yerel dekorasyon ürünleriyle, yapının geleneksel ev tasarım ve yaşam kültürünü yansıtması oldukça güçleşmektedir.

Bunun yanında geniş bir mutfak oluşturma, tuvalet vb ıslak hacimleri genişletmek ve çağdaş malzeme donanımıyla sunmaya çalışmak tahribat oranını artırmaktadır.

Daha fazla kullanım alanı yaratma çabası ile avlunun üstünün kapatılması, daha fazla müşteriye oturacak açık alan oluşturmak için betonarme yada taş kaplamalı dam oluşturma, otel konfor gereksinimini sağlayabilmek için avludaki geleneksel havuzun yıkılarak büyük modern yüzme havuzuna dönüştürülmesi karşılaşılan yapısal özgünlüğü tehdit edici unsurlardan birkaçıdır(Resim 19).

Resim 19. Özgün havuzu yıkılarak yerine yüzme havuzu yapılmış ve otel olarak işlevlendirilmiş bir geleneksel ev.

Restorasyon bilimi doğrultusunda, uzmanların denetiminde, geleneksel yapım tekniğinde donanımlı ekip çalışmasıyla, bu tarihi değerlerin restore edilerek konut dışında, kültür, sanat, eğitim veya ticari amaçla işlevlendirilmeleri çoğu kez mümkün olabilmektedir. Bunun yanında;

- Tarihi, sanatsal ve belgesel değeri olan sivil mimari yapılara ve çevrelerine gereken önemi vererek korumak, onlara çağdaş işlevler içinde yeni boyutlar kazandırmak,
- Çağımız ya da gelecek kuşaklar insanın zaman zaman geçmişe götürebilmek, onlara geçmişin gizem dolu güzelliklerini yaşatabilmek,
- Böylece kültür varlıklarımıza sahip çıkarken, insanımıza geçmişten hem ilginç, hem öğretici, hem düşündürücü kesitler yansıtabilmek mümkün olacaktır (Altınoluk, 1998).

Bunu sağlayabilmek için, yapıların mekansal tasarımlarına, kat düzenlerine, yapım tekniği ve malzemesi ile taşıdığı geleneksel yaşam kültürünün etkilerini koruyan ve bunları yaşatmayı hedefleyen müdahalelere özen gösterilmelidir.

Sonuç olarak, hangi amaçla yeniden restore edilerek işlevlendirilecek olursa olsun gerekli disiplinlerdeki uzman ekiplerin yönetiminde hazırlanacak tüm yapım özelliklerine saygılı bir

proje ve aynı itina ile yapılacak müdahale çalışmaları, bu yapıların yaşam sürecini uzatacaktır. Koruma konusunda bilinçli teknik ekibin ilgili kamu kuruluşlarınınca denetlenmesi, ticari amaçlarla yapılacak işlevlendirmelerde koruma bilinci ve geleneksel yaşam kültürünün değerlerini öne çıkaracak dekor elemanlarının kullanımı, geleneksel evlerin korunması ile birlikte kültürel sürdürülebilirliği de beraberinde getirecektir. Bunun yanında evlerin somut örneklerinin çok sayıda günümüze ulaşması, eksik, tahrip yada yıkılmış bölüm ve yapım detaylarının tamamlanmasına da katkıda bulunacaktır. Bu şekilde yapım özelliklerine uyumlu işlev ile geleneksel Diyarbakır evlerinin toplumsal kullanım ilişkisinin sürekliliğini sağlamak mümkün olabilecektir.

Kaynaklar

- Bayülke, N., (2001). Depreme Dayanıklı Betonarme ve Yığma Yapı Tasarımı, İzmir İMO, 3.s., İzmir
- Erginbaş, D.,(1953). Diyarbakır evleri, Yayınlanmış doçentlik tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, *Pulhan yayınevi.*
- Halifeoğlu, F.M., (2007). Geleneksel Diyarbakır Evleri ve Yeniden Kullanım Sorunları, *Uluslararası Sinan Sempozyumu: Tarihsel Kent ve Yöresel Mimariye Konut*, s.107-112.
- Halifeoğlu, F.M., Gökçay, (2013). Restoration and refuction problems of Diyarbakır traditional houses." *Journal of Cultural Heritage* 14.3, S 49-52.
- Parla, C.,(2004). Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır Valiliği.
- Beysanoğlu, Ş., (1987). Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, C. II., Ankara: Neyir Matbaası.
- Tuncer, O.C., (1999). Diyarbakır Evleri, Diyarbakır *Büyükşehir Belediyesi Yayınları.*
- Yıldırım, M., Dalkılıç, N., Halifeoğlu, F.M., Dağtekin, E., Payaslı Oğuz, G., (2012). Rölöve teknikleri dersi öğrenci çalışmaları, *TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi Yayınları.*

Protection problems of Construction techniques and materials on traditional houses of Diyarbakır

Extended abstract

Construction materials ,which determine the architectural character of the region, also create different traditional architectures in terms of construction techniques all over Anatolia. In the Southeastern Anatolia Region where the stone material is commonly used, traditional architecture is been done by masonry construction technique. In city of Diyarbakır, which is established on the volcanic bases of Karacadağ, all of the traditional structures were built with basalt stones.

Since the city surrounded by the city walls, the entire settlement area had to develop within this boundary. Although the population increased over time, there haven't been any spread outside the city walls, new buildings added to existing buildings and many neighbourhoods occurred by united structures.

Houses that are processed with the hard black basalt with great skill and closed to the outside world around narrow streets, but each has a separate world in themselves are the formed structures from Cultural factors, lifestyle, customs and traditions, and geographical conditions.

The construction system in Diyarbakır houses is carved in different forms of basalt stone which is a local material, weaving in the required thickness with the mortar and the main walls horizontally formed with wooden beams. The base of the structures in the Suriçi region, where the hard basalt plate is not too deep, is formed with large basalt stones without being too deeply rooted.

Basalt, which is a local material used in traditional Diyarbakır houses, is a black colored volcanic stone. There are also different places of use for

materials with two types of porous (feminine) and nonporous (male). It is more easy to process female stone while male stone processing is more difficult.

Many problems are encountered in the restoration work which envisages a new functioning of a traditional house. Distant interventions from conservation principles for a cultural entity, the careless selection on materials, different construction methods from traditional construction technique ,partially corrupted ID, adapted to personal expectations, Only arranged for commercial fears, many original values has been damaged, creates a construction that tired and difficult to perceive.

Analyzes of original mortar, plaster filler and joint materials which are commonly used in surface and internal tissues are not been done. Use of cement or different mortar materials on restoration works Creates incompatibility with original materials. Such repair materials which are physically and mechanically incompatible they also cause spandix (Recrystallization of salts on the surface) due to the salts they contain. Therefore they causes damage on the original stone and other materials such as wear, spillage and cracking. (Halifeoğlu, Gökçay,2013).

A project that respects all construction features to be prepared by the specialist teams in the required disciplines and intervention studies to be done with the same care will extend the life cycle of these structures. Because we having a large number of samples present day, will contribute to the completion of missing, destroyed or demolished parts and construction details. In this way, it will be possible to ensure the continuity of traditional Diyarbakır houses and community relations

Keywords: *Diyarbakır, traditional house, construction techniques, material, protection problems.*